

drznem si reči, ali do predsmrtne jasnosti, ki se zdi podobna tej umetniški vesoljni odpustljivosti, ali do prve zarje novih življenjskih možnosti, ki so se doslej zdele nemogoče... Bodi temu kakor koli, eno je gotovo: temeljna misel umetnosti je, in je velika, edinstvena in — nevarna. Velika, ker sega preko meja človeškega razuma, edinstvena, ker je njen duh tuj duhu religij in moral, in nevarna, ker grozi uničiti v nas nekaj za življenje neobhodnega. Toda ali ni vsaka popolnost nevarna in ali ne grozi vsemu človeškemu s poginom?

Gesta, ki vsebuje rečeno miselnost, je gesta vse umetnosti od početka do danes. «Svetovni nazor umetnosti» je skrit v resnični umetnosti vseh časov in je prav tako in na isti način vsebovan v Homerju kakor v Tolstem ali Dostojevskem ali v katerem koli umetniku današnje dobe. Je tedaj nezavedni, v umetniški gesti izraženi nazor svobodnih duhov vseh dob, s katerim se vsaj nevede sklada vsakdo, ki umetnost uživa, in vsaj v času, ko je z njo v stiku. Lahko je tudi zavedni nazor umetnika, dasi ne sme skušati potvoriti izpovedi njegove narave in se mora izraziti le v njegovi notranji gesti ne pa v direktnih izjavah. Mora pa ga zavedno poznati, razumeti in kot zmisel umetniške geste priznati mislec, ki umetnost tolmači in sodi. Sicer se mu bo godilo, kakor se je že neštetim, da bo odklanjal umetniško vživljanje v bitja, ki so po njegovem mnenju takega vživljanja nevredna, in umetniško izpovedovanje lastnih narav, ki niso v skladu s preprosto in okorno moralo njegovega nazora ali religije. Za umetnika pa velja ena sama zapoved: imeti sposobnost in pogum za svobodo na vse strani, zlasti napram samemu sebi, v vseh smereh svoje bitnosti in ne najmanj napram lastnemu nazoru.

V B A R U

M I R A N J A R C

Visoka, trinadstropna hiša s portalom iz sedemnajstega veka. Nekoč so tu bivali ponositi plemiški meščani, ki so se pri njih shajali izbrani povabljeni k tihim družinskim zabavam v slogu Bachovih sonat. Zdaj prebivajo tu uradniške družine, v pritličju je nameščena trgovina za elektrotehnične priprave, v podzemlju pa velika klet, ki jo je novodobni podjetnik pretvoril v nekak bar.

Tu je vstopil Mihael Grobar.

V megli dima in težkem ovzdušju se gostijo hrupne množice gostov v zaporednih treh sobah, druga od druge višje ležeča. V

zadnji je na majhnem, s pisanim pregrinjalom pokritem odru razvrščen jazzbandski orkester. Vedno več gostov prihaja: sumljivi pari, ki so si poiskali tu zavetišča, brezdomci in naveličanci, utrujenci in pustolovci.

Ves kraj izdihava breznadejno žalost, ki vsrkava stotero zagrenjenih življenj. Godci svirajo spakovaje se in divje zanosito. Melodija je razklana v drobce zvenčanja, ki se love, spotikajo in zaletavajo, sekajoči, hreščeči kakor ples, ki omalja vse te trudne ljudi. Obrazi so okamenel krik brezumja. Nekateri pripevajo brez besed, le da jih spremljava godbe še bolj razvnema in sprošča. Mihael se razgleduje po sobi, da bi našel primeren prostor. Hoče se mu neznancev, ki bi ga sprejeli k sebi. Ozira se in prisluškuje. Tam sedi trojica glasnih tovarišev, ki vzbujajo pozornost s svojim vedenjem. Prvi spominja na zamaknjenca iz srednjeveškega lesoreza: nesorazmerno suhotno telo v črnem, starinskem površniku, velike globoko vdrte oči, gosti temni lasje, kot da so jih zmršili viharji. Drugi je najostrejši nasprotje: gladko obrit športnik z ameriškimi naočniki, rdečeličen in ves usmerjen na droben smeh, tretji je »dostojen človek«, ki bi ga smatral za uradnika. Prav tretji je pritegnil Mihaelovo pozornost. Vzhičeno pripoveduje o »absolutnih kriterijih«, o »organskem razvoju«, o »objektivnosti« in o »zakovitosti oblike«...

Mihael se približa in jih naprosi za prostor. Kmalu so si znanci. Mihael se razživi. Naroči buteljki in cigaret. Tako si je kupil vstopnico za njihovo družbo. Črnolasi zamaknjeneč — Jakob Jež — pripoveduje. Izpoved iz zagrenjenosti in hrepenenja. Športnik se smehlja. Bog ve, kolikrat je že slišal to zgodbo. Mihael posluša in podoživlja. Prevzemajo ga te odsekane, včasih brezzvezne besede bivšega časnikarja, mrkega invalida, zamikajočega se obsedenca, ki pripoveduje o svojih romanjih, razočaranjih in iskanjih. »Pobegla duša sem! Kaznjeneč sem. Moj greh? Moj greh: učlovečenje. Moja duša ni našla pravega telesa. Večna tragedija...» Blazno mu žare oči, zravna se kot pridigar, in sekajoče začne prednašati:

«Statt der lebendigen Natur,
da Gott die Menschen schuf hinein,
umgibt in Rauch und Moder nur
dich Tiergeripp und Totenbein...»

Roka vztrepeta, pogled se povesi.

«Ste že čuli? Stara pesem, ali v meni je živa, strašno živa. To peče, peče! To je kakor božje poslanstvo. Nekoč bo razodeto, ko ne bo Jakoba Ježa več med živimi... Pijmo, bratje...»

Spet se strese, glas se prihuli v boječ šepet: «Zdaj sem došel do sedme postaje. Sedma je sveta. Prikazujejo se mrtvi, razcvetajo se dežele, ki jih telesne oči ne vidijo. Kraljestva pobegle duše. Ha, pobegla duša. Bijem se do onemoglosti. To je svatovanje z božjimi sli. O, duša zaprta v trohnivo telo odpuščenega pisarja. Magnetizem, imaginizem...»

Roka je segla po čaši.

Mihael ga je objel s strmečim pogledom, kajti vsega ga je prežarila vročičnost tega čudnega zanesenjaka.

«Verujete v to?» je vprašal vzhičenca, «tedaj ste pesnik!»

Športnik se je nasmehnil: «To je pesništvo iz 13. stoletja...»

Zanesenjak se ni zmenil za opazko, ampak je nadaljeval: «Ogenj sem, ki bo svetil, ko bo Jakob Jež samo še okostje. Tak kakor sem, nisem za med ljudi. Nestrpen sem. Sredi noči se zbudim. Tišina zvezd mi ne da miru. Ogromnost nočnega vesoljstva me bolj vznemiri kot lepo dekle. Jokal bi ali vriskal od razviharjenosti, da bi se sprostil. Svoboda, brat, je deveta dežela. Kdo jo doseže, kdaj stopim vanjo? Najstrašnejši je enomerni krogotok življenja...»

«Poznam to bolezen,» ga je Mihael prekinil in strahoma vprašal: «Mar ni rešitve?...»

Z roko si je pokrtil pogled in se sklonil nad mizo. Sam vase je šepetal: «Nesmisel, nesmisel!»

*

Mihael doživlja prostor popolne praznote. To je središče v znamenju postaje. Do tu se je življenje vzganjalo neprekinjeno. Tudi od tu dalje se bodo valovi razpenili v močnem toku. Toda v tem središču se bo določila smer strugi.

Mihael na začetku poti. V tem zanesenjaku vidi sebe, kakor bi morda utegnil nekoč postati. Ve, da ne bo nikoli zanesenjak, toda prav tako trdno sluti, da se mora prej ali slej izvršiti tajna obljuba o njegovem poslanstvu. Čudno domače mu je v tej družbi, zato tudi čudno žalostno. Kakor da je razgaljen pred njimi, ki jim je znano o njem še to, kar je njemu samemu zastrto.

*

«Da bi znal tudi jaz tako peti,» presune Mihaela. Ozira se po treh tovariših, ki mu jih domišljija pretvarja v tajnopomenljive pri-spodobe. Ali niso to sanjski varuhi na pragu duhovnega sveta? Močno je vino, težka je godba, blazno lepa je vsa ta omotičnost. Mihael vzklikne: «Pravite, da ste ogenj, ki bo šele svetil? Kruto se varate. Pozabljenih ženihev ni! Morda sem jaz neodkrit biser, ki sveti pod zemljo?»

Ostro se zasmije, da se zdrznejo. Kdo je ta tujec z božjastno mrzličnostjo?

«Pena sem, ki se razpoči v zraku brez šuma. Slabič sem, slabič... Spačenec sem, ki se me še smrt izogiba...»

Besede pa so utonile v godbi in petju, ki se pregrinja venomer. Veča se motnjava, telesa so razgibana, rdeča bleščavost žari od vsepovsod.

Športnik se smehlja:

«V dvajsetem veku še blodijo bičarji in skakači?! Kakor bi me zaprli v čumnato, kjer je vse dušljivo in trohnivo. Ali nas še niso ozdravila blesteča imena Engelhardt, Martin, dr. Peltzer? Nurmijev tek na 800 metrov je bolj sijoč kot najlepša pesem. Poznate R. Brieza? Ne? Ta nogometaš je dosegel rekord v prenosu krvi. Dvestokrat si je dal odpreti žile, da daruje svojo kri bolnikom. Dejal je: «Delam kri kot drugi verze...» Olimpijsko telo je edini umotvor, ki je vreden občudovanja. Edina slast, ki ne ugonablja, je občutje rekorderstva. Toda jaz sem pesnik. Pesnik, ki ga ne obiskujejo več bolezni. Najvišji izraz lepote je koristnost. Skladišče je veličastnejša stavba od Rodinovega Balzaca. Služimo človeštvu, ne posameznim bolnikom duha. Svojčas so že razglašali slična gesla, ali šele zdaj jih udejstvujejo. Pesnik sem, ali pesmi v starem smislu nisem še nobene napisal. Kadar se merim na svojem Fiatu v stokilometrski hitrosti z vetrom, doživljam pesem.» V domišljiji jo podoživlja tudi Mihael. Kakor so ga razvnela blazna vzhičenja verskega blodneža, prav tako ga je razplemenilo športnikovo proslavljanje hitrosti, bojevitosti in premoči. Spominja se, s kolikim drgetom je prisostvoval velikim tekmam, s kakim nemirom je zasledoval avtomobilske dirkače, kako prevzet je utonil v valovje tisočglave množice, ki je zmagovalca oduševljeno pozdravljala. Toda komaj se je vihar pomiril, že se je čutil prav tako praznega in zapuščenega, prav tako tujega prejšnji vzhičenosti, ki se ga je bila polastila samo mimogrede. In zavidal je spet ljudi, ki jim je pogled hladno miren, ki ne priznavajo skrivnosti velikih radosti in globokih žalosti, ki vse premerijo in vse obrazlože. Take si je predstavljal znanstvenike, ki izsledujejo zakonitost vsega dejanja in nehanja in prinašajo v življenje red in jasnoto. Ali ne sedi kraj njega prav tak znanstvenik, ta mirni uradnik, ki je še pravkar govoril o «absolutnih resnicah» in o kriterijih. Ozre se vanj, ki izseva nenavadno varnost in urejenost. On ga niti opaziti noče. Govori športniku in Mihael hlastno posluša:

«Razumem to vretje in razvnetje sedanjnikov. To je povračanje k nagonstvu, ki je edino orijentacijsko sredstvo v življenju. Misel-

nost je do dna razbegala človeka. Skepsa je otrovala kri in zameglila veder pogled...

Mihael se zdrzne. Prav tako čuti on sam. Otrovana kri, zameglen pogled! Odtod to nemirno beganje iz nasprotja v nasprotje. Odtod to obupno doživljanje neutešenosti in strah pred samotnostjo. Mihael ne posluša več. Zmedenost se ga polasča. Ali po težkem vinu, ali po kaleidoskopsko vrtečih se doživetjih, ki so ga potegnili v vrtinec spominjanj.

Brzinsko pobliskavajo mrzlični sni, ki so bili nekoč resničnost: daljna velemesta, smejoče se nočne plesalke, aristokratski obupanci, obsedeni črnci, bančni konkvistadorji, šarlatani in igralci, anarhisti in stvaritelji... in on sam sredi njih, vedno razgiban, nikoli sam svoj, zamolklo pričakujoč nečesa, kar bi ga za večno spokojilo, uravnovesilo in utešilo.

Sproščenja, sproščenja! je vedno klicalo njegovo koprnenje, kakor zadržano valovje, ki se hoče razliti preko struge.

Omotično je vse okrog njega. Kakor da so vsi izgubili zavest. Zaplesala je dvorana, strašno je vpitje, ki se lovi med rdečimi stenami. Vsi vro in se prehitevajo. Ali je to divji ples, ali je vesoljna poblaznelost? Še on se požene v ta beg, ki sprošča in osvaja življenje. Ali ni godba nenadoma utihnila? Odkod odrevenelost, ki je okamenila vse te drveče brezumnike? Razpali se podoba Zore v mesečini. Pojavi se jeguljasta gladkost kalnega Svibnika. Grozotno se pobrezmeji veliki meščan Peter Grobar.. Tišina. Kaj so vsi onemeli. Mihael se zravna in prešerno zakliče:

«Igrajte! Igrajte!» Kot da hoče iztrgati iz sebe ves vihar, zapoje s silnim glasom: «Bam, bam, bammy shore...»

Tisoč pogledov se zapiči vanj. Dušeče je ozračje. Kakor da je sam v središču brezmejnega kroga... kakor da zro vanj milijoni. Kriči: «Igrajte, igrajte!»

Ljudje vstajajo, zro, trepetajo.

«Igrajte, plešite, rušite!» Segel je po listnici. Bankovci lete na oder k godcem.

Vstal je. V blazni besnosti se je pognal v sunkovit ples. Od nekod je odjeknil ploskot. Vpitje in prestrašeno klicanje se meša s krohotom. Vse se je razgibalo. Godba je oživela. Ognjeno podžigajo zvoki. Mihael pleše, pleše...

Krči mu stresajo telo, krivenčijo lica, vijejo roke. Opotekajo se koraki, vse se poveša, stene se nagibajo druga k drugi, vedno bolj naglo, vedno z večjim šumom. Luči ugašajo. Vse se pomračuje. Noč, noč, noč... Mihael je doplesal.